

ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ІДЕОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЗМУ

Розкрито сутність політичного контексту екологізму як ідеології постіндустріального суспільства. Показано, що екологізм як альтернативний суспільно-політичний рух сучасності у багатьох країнах світу перетворюється на частину урядового внутрішньополітичного курсу, ідеї екологізму входять у “плоть і кров” демократичної держави і суспільного устрою. Серед головних елементів політичної теорії екологізму виділено й проаналізовано наступні: усвідомлення кінечності можливостей екосистеми і множинної взаємозалежності всіх її елементів; розвиток базисно-демократичної, самоврядної політики; децентралізація соціального і політичного життя, орієнтація на позаінституційні форми політичної участі (антипартизм); мультифронтальна стратегія, як радикальна перебудова пануючих потреб і настанов на підставі ціннісного (екологічного) консенсуса.

Ключові слова: екологія, екологізм, ідеологія, концепція, політика, екологічний рух.

Поппер Л.В. Политический контекст идеологии экологизма

Раскрыто сущность политического контекста экологизма как идеологии постиндустриального общества. Показано, что экологизм как альтернативное общественно-политическое движение современности во многих странах мира превращается в составную часть правительственного внутреннеполитического курса, идеи экологизма входят в “плоть и кровь” демократического государства и общественного устройства. Среди главных элементов политической теории экологизма выделено и проанализировано следующие: осознание конечности возможностей экосистемы и множественной взаимозависимости всех ее элементов; развитие базисно-демократической, самоуправляющей политики; децентрализация социальной и политической жизни, ориентация на неинституционные формы политического участия (антипартизм); мультифронтальная стратегия, как радикальное переустройство господствующих потребностей и наставлений на основе ценностного (экологического) консенсуса.

Ключевые слова: экология, экологизм, идеология, концепция, политика, экологическое движение.

Popper Lesa. Political context of the ideology of environmentalism

The nature of the political context of environmentalism as an ideology of the post-industrial society is analyzed. It is shown that the environmentalism as the modern alternative socio-political movement in many countries around the world turns into a component of the internal policy of the governments. The ideas of the environmentalism become a part of the “flesh and blood” of the democratic state and society. The author analyzed the following elements of the political theory of environmentalism: the awareness of the limits of the ecosystem opportunities, and of the interdependence of all its elements; the development of the basically democratic and self-governing policies; the decentralization of social and political life, and the focus on not institutional forms of political participation (antipartism); multi-frontal strategy as a radical reorganization of the prevailing requirements and guidance on the basis of values (ecological) consensus.

Key words: ecology, environmentalism, ideology, concept, politics, environmental movement.

Екологізм у найширшому змісті є продовження, конкретизація і розвиток загально-гуманістичної, вічної, хоча й багато у чому утопічної ідеї гармонії людини і природи. Тому екологічну проблематику можна знайти практично за будь-яких часів, у багатьох соціально-політичних ученнях, й у такому підході питання щодо конкретного часу виникнення екологізму втрачає усіякий сенс.

Якщо ж говорити про конкретну дату виникнення екологізму – то це кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст. Саме в цей час з'явилися глобальні прогнози Римського клубу, висновки окремих дослідників із вивчення конкретно-екологічної ситуації. Перш за все відзначимо наукові доробки теоретиків екологізму: Р. Аллена, А. Гора, В. Дам'є, Ж. Дорста, У. Дугласа, Б. Коммонера, А. Печчеї, Ю. Одума, С. Оуена, Ф. Сен-Марка, Е. Фрома, Г. Хейфлінга, В. Хьосле, Т. де Шардена, А. Швейцара, В. Шумахера та ін. Науковий аналіз, проведений вказаними дослідниками дозволяє зробити загальний висновок про те, що існують природні межі перетворення природи, за якими починаються незворотні зміни функціональних характеристик біосфери. Нині людство опинилось перед лицем найглибшої екологічної кризи, яка поступово переростає в екологічну катастрофу.

Досить плідно в обґрунтуванні конкретного екологічного знання працюють й вітчизняні дослідники, які розвивають традиції, започатковані ще В. Вернадським: Г. Бачинський, В. Бродвій, В. Добровольський, Ю. Злобін, В. Єлисеєв, М. Калінін, В. Кучерявий, Л. Макаренко, О. Микитюк, С. Мороз, С. Стойко, Ю. Туниця, І. Черваньов, Ю. Шеля-Сосонко та ін. Можна вважати, що перспективи українського екологізму багато в чому визначатимуться саме цим напрямком знань. Саме конкретне екологічне знання, науковий алармізм (від фр. Alarm – тривога) з приводу майбутнього планети, усвідомлення можливої майбутньої її катастрофи послужило поштовхом до створення тої сукупності ідей, які ми визначаємо як екологізм. Воно ж постійно стимулює пошуки нових підходів до формування екологічного світогляду.

Зазначимо, що екологізм несумісний з доктринами, що виходять з заздалегідь встановлених теоретичних принципів як свого ядра. Він виходить не з принципів, а з конкретних фактів загибелі природного середовища. Тому те, навколо чого концентрується філософія вітчизняного екологізму, стосується перш за все проблем взаємодії людини й природи (В. Акопян, В. Андрущенко, Л. Большак, С. Волковинський, Т. Гардашук, В. Деркач, А. Єрмоленко, Г. Йонас, Ф. Канак, М. Кисельов, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Лук'янець, Г. Марушевський, О. Стегній, Г. Ярчук та ін.) й містить водночас глибокий політичний контекст.

Вибуховим початком заявили про себе екологічні рухи, що незабаром трансформувались у ряді країн у специфічні партії. Тому закономірне домінування у визначенні екологізму таких його характеристик як форма соціального протесту, організованого у межах руху, як етичний й гуманістичний принцип життя громадян цивілізованого, демократичного суспільства і т. ін. Але визначення екологізму ніколи не може набрати закінченого

й конкретного вигляду доти, поки він не буде визначений як ідеологія в усіх її проявах, поки не буде сформульована його суть, основні принципи та концептуальні засади.

Однак, наскільки екологізм співставимий з ідеологією? Традиційно під ідеологією розуміють систему цінностей, сукупність взаємопов'язаних ідей, уявлень і переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій¹.

Дійсно, ідеологія, якщо абстрагуватись від її конкретної форми, від ступеню деталізації, від засобів аргументації й т. ін., є не щось інше як консолідуючий нормативний образ суспільства, як особливий зріз свідомості, яка, виявляючи прихильність людей певним цінностям й інтересам, орієнтує на дію по їхній реалізації. Як відзначав А. Шафф: "Під ідеологією я розумію систему переконань /beliefs/ і позицій /attitudes/ у значенні схильності людини діяти, яка на підставі соціально прийнятної системи цінностей детермінує орієнтацію дій людини, націлених на здійснення /досягнення/ визнаної найкращою формою суспільного життя. Без ідеології, що розуміється таким чином, не може існувати жоден рух, жодна політична партія"². Отже, без загальних ідеологічних меж будь-яка політична дія буде сліпою й хаотичною, позбавленою змісту навіть для тих, хто її здійснює. Й навпаки, неінституціалізованість ідеології у суспільно-політичній сфері позбавляє її атрибутивної властивості.

У цьому контексті цілком правомірно відзначити тісний взаємозв'язок між екологією й екологізмом. Однак, як справедливо застерігає Р. Кіркман, не слід отожднення ці поняття, наголошуючи, що екологія – це насамперед наука, яка досліджує, об'єктивує життя на Землі у формі знань з позиції зовнішнього спостерігача, тоді як екологізм охоплює взаємозв'язки і взаємо- відповідність між людським суб'єктом і біосферою як безпосереднє переживання цих зв'язків із середини, як певна характеристика людської екзистенції³.

Оцінюючи позицію Р. Кіркмана щодо визначення екології й екологізму, Т. Гардашук зауважує, що "екологія як комплексна наука становить важливе підґрунтя сучасного екологізму, але не тотожна йому. Більше того, зв'язок між екологією й екологізмом не є простим лінійним, а вимагає занурення у широкий пізнавальний, світоглядний, а також загально-культурний і цивілізаційні контексти, спираючись не лише на знання, а й на традиції, досвід, мудрість, інтуїцію, віру тощо. Таким чином, якщо екологія лежить у сфері науки, то екологіям охоплює собою частково сферу екології і частково – сферу поза наукового знання"⁴.

Головним організуючим принципом будь-якого ідеологічного явища є вимога "з практики і для практики". Це повністю стосується й екологізму, що первісно виник лише як соціальний рух, але який по мірі розвитку прийшов до необхідності розвитку власної ідеологічної бази, здатної, у свою чергу, не лише пояснити, але й намітити шляхи перетворення самої дійсності. Дане положення дозволяє довести як факт наукової легітимності екологізму як сучасного суспільно-політичного явища, так і визнати потребу в його розвитку для загально-соціальної теорії і соціально-політичної практики.

З часу свого виникнення, екологізм завжди мав чітку політичну орієнтацію, що по мірі його теоретичного розвитку закономірно повинно було призвести до формування політичної ідеології. Оцінюючи ідеологічну доктрину сучасного екологізму можна відзначити, що вона володіє всією неповторною специфікою, притаманною її творцям. Сучасний екологізм настільки теоретичний, наскільки він здатний вирішувати актуальні теоретичні проблеми екологічного руху, весь комплекс екологічних проблем суспільства. Отже, ідеологічну теоретичність екологізму необхідно оцінювати не стільки у порівнянні з іншими ідеологічними побудовами, скільки, й більш за все, керуючись критеріями практичної доцільності і необхідності існування такого ідеологічного феномену, яким правильно є екологізм.

В ідеології екологізму слід виділити такі важливі компоненти: конкретно-екологічне знання, філософська, політична, економічна теорії, екологічний футуризм.

Поява екологічної політичної теорії була обумовлена необхідністю як впровадження екологічних цінностей у соціальну практику, трансформацією різних соціальних інститутів, у тому числі й інститутів влади, так і потребою вирішення конкретних екологічних проблем на локальному рівні. Крім того, переведення цінностей екологізму на мову політичної теорії сприяло подальшій конкретизації екологічних понять, збільшенню різноманітності контексту, в якому вони існують, і, нарешті, створенню концептуального образу оптимального, “екологічно виправданого” політичного режиму.

Зауважимо, що політична теорія екологізму досить своєрідна. Вона дещо по-іншому поставила традиційні проблеми й висунула ряд нових. З точки зору теоретиків екологізму, необхідно говорити про нове усвідомлення поняття “влада”, про політичну екологію, куди входять всі аспекти життя і існування людей. Серед них важливе місце посідають власне політичні, тобто розробка і обґрунтування шляхів політичної організації суспільства, проблеми взаємодій громадянського суспільства і держави, політична етика і політичні принципи. Доводячи правомірність ствердження нової екологічної парадигми в політиці, екологісти пов’язують появу кризових явищ у сучасному політичному процесі з екологічної кризою (О. Андрос, О. Базалук, В. Кирик, Л. Курняк, С. Крутько, О. Салтовський, Л. Стасюк, Г. Таран, В. Топоровський, М. Хилько, В. Шибко).

Серед головних елементів політичної теорії екологізму виділимо такі:

1. Цілісний підхід до світових проблем, взаємозв’язок усього з усім, у тому числі й людських спільностей. І хоч ця ідея розвивалась мислителями з часів античності, екологізм додав до неї новий елемент – *усвідомлення майбутнього омніциду* (загибелі всього живого). Лише цілісний, системний погляд на світ дозволить, на думку екологів, уникнути глобальної катастрофи. Планетарна свідомість, що формується, ґрунтується, зокрема, на думку А. Тоффлера, не на принципах *laissez-faire*, а на ідеях глобалізму, які заперечують націоналізм і суверенітет: “Якщо націоналізм покликаний говорити за всю націю, то глобалізм за увесь світ”⁵. Цю думку підтримує відомий дослідник М. Мойсеев: “Спільні труднощі повинні породити відчуження нової спільності: ні родини, ні роду й навіть ні країни – загальнопланетарної єдності”⁶.

Отже, внаслідок глобалізації суспільних відносин суб'єктом політичного процесу стає не національна держава, а людство в цілому. Ключовим моментом цілісного підходу є тривога з приводу екологічних проблем, усвідомлення конечності можливостей екосистеми і множинної взаємозалежності всіх її елементів.

2. Категорія “*базисної демократії*”. На думку екологів сучасні форми демократії підкоряють більшість меншості, вони неспроможні забезпечити широку участь громадськості у процесі формування політики взагалі і екологічної політики, як головної, зокрема. Без збереження й розширення демократичних прав неможливо вести успішну боротьбу за покращення умов праці й життя населення, проти руйнування навколишнього середовища.

Від виявлення “дефіциту” позитивного у сучасних типах демократії екологи конструюють свою, альтернативну модель системи “влада-людина”. Суть її у відмовленні від будь-яких форм насильства і розвиток базисно-демократичної політики, тобто максимально децентралізованої, “прямої демократії”, головними принципами якої повинні стати справжнє народовладдя, рівноправність, воля особистості.

Разом з тим, поняття “базисної демократії”, “демократії самоврядування” трактується досить широко. Це й організаційний принцип партії, і політична організація суспільства, і соціально-політична діяльність мас, і програма ненасильницьких дій по впровадженню нових цінностей в свідомість людей⁷.

Як принцип політичного упорядкування суспільства “базисна демократія” вміщує в себе запровадження максимально близького кожній людині самоврядування шляхом передачі функцій управління окремим територіальним одиницям – аж до міських кварталів. Це дасть змогу населенню відкрито й без посередників висловлювати свою думку з усіх життєво важливих питань. Як перехідне явище до такої форми демократії екологів пропонується широке використання місцевих й загальнонаціональних референдумів з усіх питань зовнішньої і внутрішньої політики. Кінцевим підсумком системи заходів по здійсненню “базисної демократії” повинна стати ситуація, коли політична діяльність взагалі перестає бути професією й вона стане свого роду “громадською роботою” кожної людини.

3. *Децентралізація соціальної і політичної активності*. Цей елемент політичної теорії екологізму логічно витікає з попереднього. Головною мішенню критики стає “левіафанізм”, гігантизм політичних систем, особливо держави. Під цим розуміються не розміри політичної організації, а ступінь її втручання у особисте життя. Розрив з цією практикою припускає перехід до обцинних форм організації суспільно-політичного життя, що ґрунтується на принципах “базисної демократії”. Община є єдиною можливим місцем, де людина має шанс реалізувати себе. Система ж обцин, складовими частинами якої є села, квартали, селища (тобто свого роду замкнені екосистеми) вважається цілком достатньою для здійснення головних функцій людини як соціальної істоти⁸.

Для екологів є непорушним, що сучасна держава – породження індустріальної системи, а тому вона повинна “відмирати” разом з цією системою. Звідси гасла: “діяти проти держави і без держави”, “розсіюван-

ня державної служби серед низових комірок суспільства”. У силу общинної організації соціального життя заперечується політичний масштаб національної держави на користь регіонального устрою. У федерації регіонів екологісти вбачають і майбутнє усієї планети, де буде одночасно реалізований і політичний принцип різноманіття.

Таким чином, теоретичні побудови екологістів з проблем державної влади поєднують давній анархістський ідеал суспільства без центрального уряду, суспільства» у якому особа володіла б високим ступенем свободи, що свідчать про зростання вимог регіоналізації, децентралізації, функціональної диференціації структур, які приймають рішення.

4. Важливою складовою політичної теорії екологістів є *орієнтація на позаінституційні форми політичної участі*, антипартизм. Традиційні політичні партії, як одна з несучих конструкцій сучасної політичної системи, що намагаються зберегти status quo, заперечуються. Теоретики екологізму вважають, що між флангами у сучасних політичних системах немає принципової різниці. Ліві, праві, центр повинні бути змінені такою партією, яка б виходила не з соціального критерію у своїй діяльності, а перш за все з гострих суперечностей між людиною і технікою, людиною і державою, які особливо яскраво виявляються у сфері екології. Це повинна бути партія нового типу, свого роду “антипартія”, у якій не було б тенденції до бюрократизації.

5. Політичні принципи переходу до нового екологічного суспільства – наступний важливий елемент політичної теорії екологізму. Підіймаючи питання про реалізацію своїх цілей, екологісти не лише не покладають жодних надій на державний апарат і партії, але й, закликають максимально дистанціюватися від них. Вони вважають, модель розвитку суспільства, яку вони пропонують, не може бути досягнута ані через соціальну революцію, ані через реформістську політику. Своїх цілей екологісти мають намір досягти, використовуючи так звану *мультифронтальну стратегію*, що містить у собі різні форми боротьби. Вони мають намір поступово підвести суспільство до такої системи управління, при якій централізованій владі залишається мінімальна сфера діяльності.

Важливою складовою частиною цієї мультифронтальної стратегії, без якої неможливе досягнення глибинних змін, є радикальна перебудова пануючих потреб і настанов. Це буде “мініреволюція”, на відміну від “макрореволюцій”. Її важелями є зростання освітнього рівня, переконаність, більш рівномірний перерозподіл ресурсів, підтримка всім суспільством реформ, усунення заборон, ненасильницький опір, постійне самовдосконалення людей і будівництво нових людських відносин у межах невеликих колективів.

Основним принципом досягнення нового політичного і соціального порядку є консенсус й ненасильство. Вважається, що екологічні і соціальні відносини повинні розвиватись шляхом “розсіяного переходу”. Політика прямого диктату, політичний екстремізм неприйнятні. Ставка робиться на так звану “революцію коренів трави”: поступову, у межах існуючого закону перебудову громадських відносин, на утворення паралельно нинішньому іншого суспільства, з іншим способом життя, іншими цінностями, нор-

мами і принципами, на поступове “виключення” окремих ланок від існуючої системи.

Разом з тим, екологізм не виходить з образу ворога. Усі сили, діючі у суспільстві, він розцінює як даний контекст, як можливих партнерів і опонентів, а не як “своїх-чужих”, “друзів-ворогів”. Ніхто не відкидається як можливий союзник, ніякі попередні умови для спільних дій не висуваються. Умовою спільних дій виступає лише ціннісний консенсус.

Таким чином, формулюючи принципи зміни структур сучасного суспільства, екологісти продовжують тривалу політичну традицію ненасильства. Цей принцип визнаний прогресивним людством як основний політичний інструмент, що виявився у різномірних точках земної кулі, захищається різними за характером своєї діяльності людьми і конкретизується у реальних політичних діях.

Значне місце в обґрунтуванні політичної стратегії екологізму посідає фактор часу. Сучасний період розглядається ними як перехідний. З одного боку, відзначається, що “мирна експансія” екологічних цінностей – відносно тривалий процес. “Нові політичні структури, – зауважує А. Тоффлер, – створюватимуться не єдиним напруженням насильної революції, а виникнуть протягом десятиріч як наслідок багатьох тисяч новацій і колізій на самих різних рівнях”⁹. З другого боку підкреслюється, що якщо у ідеологів індустріалізму у розпорядженні були сторіччя, то у екологів – десятиріччя. Причому якщо суспільство не повернеться до нових перспектив свого розвитку вже у цьому сторіччі, то подальший розвиток буде проблематичним.

Завершуючи розглядання політичної теорії екологізму, слід відзначити, що не доводиться очікувати активної розробки її вітчизняними екологістами. Пов’язане це перш за все з незавершеністю вирішення політичних проблем, притаманних структурам індустріального суспільства (національна держава, розвинена соціальна і політична структура, громадянське суспільство й т. ін.). Можна очікувати, що розробка політичних концепцій екологізму в нашій країні відбуватиметься шляхом вибіркового сприймання окремих положень з концепцій і доктрин, які розвиваються на Заході.

З часу свого виникнення, екологізм завжди мав чітку політичну орієнтацію, що по мірі його теоретичного розвитку закономірно повинно було призвести до формування політичної ідеології. Оцінюючи ідеологічну доктрину сучасного екологізму, можна відзначити, що вона володіє всією неповторною специфікою, притаманною її творцям. Сучасний екологізм настільки теоретичний, наскільки він здатний вирішити актуальні теоретичні проблеми екологічного руху, весь комплекс екологічних проблем суспільства. Отже, ідеологічну теоретичність екологізму необхідно оцінювати не стільки у порівнянні з іншими ідеологічними побудовами, скільки, й більш за все, керуючись критеріями практичної доцільності і необхідності існування такого ідеологічного феномену, яким первісне є екологізм.

Необхідно визначити, що ідеологічна доктрина сучасного екологізму не є ще досить стрункою, структурно-логічною побудовою. Не вистачає послідовності, чіткості, всебічності розгляду і узгодженості окремих частин цього теоретичного утворення, що формується. Разом з цим, досить чітко виявляється необхідність подальшої розробки даного, безперечно

перспективного і інтересного підходу до аналізу політичних процесів і інститутів влади, що ґрунтується на врахуванні екологічного політичного світогляду, менталітету, підходу до визначення перспектив політичного курсу партій і урядів, активізації усіх форм політичної участі.

В становленні сучасного екологічного руху, в його практичній діяльності виявляється весь інноваційний потенціал ідеології екологізму. Значення екологічного руху складається не з успіхів або невдач окремих акцій, воно не пов'язане прямо з їхньою масштабністю, усталеністю, організованістю і іншими традиційними атрибутами. Для нашої країни особливо важливий сам по собі процес “самоконструювання”, самогенерування громадянської активності, ступінь впливу на формування соціокультурних орієнтацій, а також типів /і стереотипів/ соціальної дії всередині суспільства у тривалій перспективі. Розвиток екологічних рухів відзеркалює масове зростання громадської відповідальності людей за долю своєї країни. В свою чергу він стимулює процес засвоєння масами нових політичних, ідеологічних і ціннісних орієнтирів, формуванні мислення, що відповідає вимогам епохи.

Екологічні цінності, що накопичуються в громадянському суспільстві, з невідворотністю сприймаються демократичною державою, гармонійно вписуючись в неї. Це призводить до втілення екологізму на рівні політичної практики держави. Можливість затвердження в нашої країні нової – екологічної – моделі соціального розвитку багато в чому залежатиме від того, якою мірою вона відповідає сучасному соціокультурному ідеалу, що формується на перехрещенні півлізаційних традицій, актуальних очікувань, намагань і інтересів масових суспільних груп, а також – не найостаннім чином –світових тенденцій і імперативів, серед яких виділяються екологічні цінності.

Виходячи з цього усього, необхідна особливо ретельна увага до феномену екологізму. Не можна упустити період інтенсивного формування ідеологічної доктрини екологізму, конкретного екологічного руху, екологічних орієнтирів державної політики в нашої країні. Необхідно активізувати розробку даних проблем екологізму у вітчизняній науковій літературі з тим, щоб хоча б не відставати від світового рівня розробки даних проблем.

1. *Лісовий В.* Ідеологія Лісовий В. // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 235-236. 2. *Шафф А.* Неизведанные законы социализма / А. Шафф // Социализм будущего. – М.: Политиздат, 1990. – С. 26-44. 3. *Kirkman R.* Why Ecology Cannot Be All Things to All People: “Adaptive Radiation” of Scientific Concepts / R. Kirkman // Environmental Ethics. –1997. – Vol. 12. – № 4. – P. 377. 4. *Гардашук Т.А.* Концептуальні параметри екологізму / Гардашук Т. – К.: Вид. Парапан, 2005. – С. 52. 5. *Toffler A.* The third wave / Toffler A. – N/Y, 1980. – 544 p. 6. *Моисеев Н.Н.* Человек и ноосфера / Моисеев Н. – М.: Мол. гвардия, 1990. – 351 с. 7. *Концептуальні виміри екологічної свідомості: монографія.* – К.: Вид. Парапан, 2003. – 312 с. 8. *Дамье В.* Либертарный социализм или экологическая катастрофа? / В. Дамье // Кентавр. – 1993. – №1. – С. 18-36. 9. *Toffler A.* Цит. праця. – P. 438.